DÁSLEPKI AYAQ OYÍN ÓNERINIŃ QÁLIPLESIWI

Xalilaeva Almagul Dauletmuratovna – *oqıtıwshı*
rozahalilaeva2@gmail.com
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

ФОРМИРОВАНИЕ РАННЕГО ТАНЦЕВАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Халилаеву Алмагул Даулетмуратовну – *преподаватель*
Нукусского филиала Государственного института искусств и культуры Узбекистана

THE FORMATION OF EARLY DANCE ART

Khalilayeva Almagul Dauletmuratovna – *Lecturer*
Nukus branch of the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan

Tayanısh sózler: ayaq oyın, ayaq háreketi, atletikalıq ayaq oyın, balet, kompoziciya, Improvizaciya, pantomima, valc.

Rezyume. Bul ilimiy maqalada ayaq oyın kórkem óneriniń qáliplesiwi hám dáslepki ayaq oyın háreketleri ilimiy jaqtan talqılanǵan. Izertlew jumısında Áyyemgi Shigis hám antik dáwirlerde, sonday-aq, orta ásirlerde ayaq oyın kórkem óneriniń rawajlanıw basqıshları atap ótilgen.

Ключевые слова: танец, движение ног, атлетический танец, балет, композиция, импровизация, пантомима, вальс.

Резюме. При освещении темы данной научной статьи с научной точки зрения анализируется становление и первые танцевальные движения искусства ая. В исследовательской работе отмечаются этапы развития танцевального искусства в период Древнего Востока и античности, а также в Средние века.

Keywords: dance, footwork, athletic dance, ballet, composition, improvisation, pantomime, waltz.

Summary. This scientific article analyzes the formation and early dance movements of aya art from a scientific perspective. The research work notes the developmental stages of dance art in the Ancient East and antiquity, as well as in the Middle Ages.

KIRISIW. Ayaq oyını - belgili bir kompoziciyaǵa qurılǵan hám muzıka menen atqarılatuǵın ritmli, kórkem dene háreketleri jıyındısı bolıp tabıladı. Ol insan mádeniyatınıń eń áyyemgi kórkem óner túrlerinen biri bolıp esaplanadı. Ayaq oyını arqalı adamlar ózleriniń quwanıshın, qayǵısın hám túrli sezimlerin basqa adamlarǵa jetkerip kelgen. Sol sebepli ayaq oyını insannıń ishki ruwxıy dúnyasın sáwlelendiretuǵın ayrıqsha kórkem qural sıpatında qáliplesken.

Tariyxqa názer salsaq, áyyemgi dáwir adamlarınıń turmısında ayaq oyını úlken orın tutqan. Olardıń ómirindegi kóplegen áhmiyetli waqıyalar ayaq oyın menen baylanıslı bolǵan. Máselen, balanıń tuwılıwı, bir adamnıń ólimi, urısqa atlanıw, jańa basshını saylaw yamasa nawqastı emlew sıyaqlı waqıyalar ayaq oyını arqalı belgilenetuǵın bolǵan. Bul ayaq oyınlar tek ǵana kórkem ilaj bolıp qalmastan, sol dáwirdegi adamlardıń isenimi hám dástúrleri menen de tıǵız baylanıslı bolǵan. [1]

Áyyemgi adamlardıń dúnyasında ayaq oyın tábiyat kúshleri menen de baylanıslı dep esaplanǵan. Ayaq oyını arqalı olar jawın jawıwın tilep, quyash nurların, jerdiń ónimdarlıǵın, adamlar arasındaǵı bir-birin qorǵaw hám keshirim sıyaqlı túsiniklerdi bildiriwge háreket etken. Bul ayaq oyınlar adamlardı birlestirip, ulıwma sezimler menen ruwxiy birligin bekkemlegen.

USÍLLAR. Bul ilimiy maqala temasın sáwlelendiriwde aya oyın óneriniń qaliplesiw hám dáslepki ayaq oyın óneri háreketleri ilimiy kóz qarastan talqılanadı. Izertlew jumısında Áyyemgi Shıǵıs hám antik dáwir, sonday-aq, Orta ásirlerge kelip ayaq oyını óneriniń rawajlanıw basqıshları atap ótiledi.

NÁTIYJE HÁM TALQÍLAWLAR. Ayaq háreketi (francuzsha pas - «adım») insan háreketleriniń eń ápiwayı formalarınan payda bolǵan. Olarǵa júriw, juwırıw, sekiriw, jıljıw, aylanıw hám terbeliw sıyaqlı háreketler kiredi. Uzaq waqıt dawamında bul háreketler bir-biri menen úylesip, áste-aqırın dástúriy ayaq oyın háreketlerine aylanǵan. Sol sebepli ayaq oyını insan turmısınıń tábiyiy háreketlerinen kelip shıqqan kórkem óner túri esaplanadı. [2]

Evropada ayaq oyını mádeniyatınıń rawajlanıwına Áyyemgi Shıǵıs hám antik dáwir ayaq oyını kórkem óneri tiykar boldı. Áyyemgi Shıǵıs - Assuriya hám Áyyemgi Egipet diniy bayramlarında ayaq oyın hám ırǵaqlı háreketler úlken sociallıq hám mádeniy tásir kórsetken. Bul oyınlar tiykarınan qutlıqlaw, qorǵaw hám tabıs tilekleri hám bayram keypiyatı sıpatında

orınlanǵan. Áyyemgi Greciya - Áskeriy háreketler hám atletikalıq ayaq oyınlar grek teatr tamashalarında óz aldına bólim sıpatında kórsetilgen. Pantomimist ayaq oyınshılar eramızǵa shekemgi IV-II ásirlerde ellinler dáwirinde payda bolǵan. Ellinizm dáwiri hám Áyyemgi Rim - Ellinizm ayaq oyını Rimde (eramızdan aldınǵı II-I ásirler) rawajlanıp, eramızdıń II-V ásirlerinde pantomimada hám teatrda járdemshi kórkem óner sıpatında jaratılgan. [3] Orta ásirlerge kelip, Evropa ayaq oyın teatrı rawajlanıwın dawam ettirdi. Bul waqıtta jonglyorlar, shpilmanlar, skomoroxlar payda boldi hám kóshe, bazar hám bayramlar saxnasında atqarılıp, xalıqqa járdemshi kórkemlik hám sazlı qızıqlılıq berdi. [4] XV-XVI ásirler - ayaq oyınlarına baǵıshlanǵan kitaplar shıǵarıla basladı. Sol dáwirde moreskler - syujetli ayaq oyın saxnaları atqarılıp, dramaturgiyalıq hám komik elementler qáliplesti. XVII ásir baslarında balet payda boldı hám Evropa klassik ayaq oyını sisteması dástúrlestirip jasay basladı. 1661-jılı Franciya - Korollıq ayaq oyını akademiyası shólkemlestirildi hám bul akademiya házirgi klassik balet sistemasınıń tiykarın qáliplestirdi. Bul sistemada dene háreketiniń quralı, ritm hám teatr qaǵıydaları rásmiy qálipke keltirildi.

Avstriya aymaǵı - juplıq aylanbalı úsh bólimli landler [5] ayaq oyını kem-kemnen keń tarqalıp, kópshiliktiń súyikli valc ayaq oyınına aylandı. XVIII-XIX ásirler aralıǵında vals kóplegen Evropa mámleketlerine tarqala basladı.

XIX ásirdiń ekinshi yarımı - saxna ayaq oyınında leytmotiv payda boldı. Leytmotiv (nem. Leitmotiv - «jetekshi motiv») - shıǵarmada tákirarlanatuǵın muzıkalıq aylanba, obraz, detal yamasa tiykarǵı ideya bolıp, ol qaharman, hádiyse, pikir yamasa jaǵdaydı xarakterlep, mazmunın tereńlestiredi hám dramaturgiyalıq rawajlanıwdı jaratadı. [6] Sonday-aq, XIX ásir ortalarınan baslap ayaq oyın hám kordebalet (fr. corps de ballet) jeke atqarıwshıları hám basqa qatnasıwshılarına úlken itibar qaratıldı. Ayaq oyınında háreketler kóbinese aldınnan belgilengen kompoziciya boyınsha orınlanadı. Biraq ayırım jaǵdaylarda improvizaciya elementleri de qollanıladı. Improvizaciya ayaq oyını atqarıwshısına óz sezimlerin erkin bildiriwge hám shıǵarmanıń mazmunın tereńirek ashıwǵa imkaniyat beredi.

Ayaq oyınınıń qáliplesiw basqıshları haqqında kóplegen qánigeler túrli kózqaraslardı bildirgen. Mısalı, amerikalı xoreograf Marta Grem ayaq oyın ónerin dene háreketleri arqalı bildirilgen tereń ruwxıy sezimlerdiń haqıyqıy kórinisi dep táriypleydi. [7] Onıń pikirinshe, ayaq oyın adamnıń ishki sezimlerin hám ruwxıy dúnyasın ashıp beretuǵın kórkem qural bolıp tabıladı. Sonday-aq, antropolog Djoan Kealiinoxomoku ayaq oyınǵa tómendegishe anıqlama beredi: ayaq oyın óneri - dene háreketleri arqalı belgili forma hám stil boyınsha orınlanatuǵın háreketler jıyındısı. Bul anıqlama ayaq oyınınıń tek estetikalıq emes, al belgili bir qurılısqa iye bolǵan kórkem háreket sisteması ekenligin kórsetedi. Juliya Sharlotta van Kemp (Julie Charlotte Van Camp) óziniń ilimiy dissertaciya jumısında ayaq oyınǵa berilgen kóplegen anıqlamalardı tallap, olardıń tiykarǵı qaǵıydaların bir sistemaǵa keltirgen. Onıń pikirinshe ayaq oyını - bul formaǵa keltirilgen, yaǵnıy belgili bir usıl yamasa úlgiler boyınsha orınlanatuǵın insan háreketi bolıp tabıladı. Ayaq oyını ádette muzıka yamasa basqa da ırǵaqlı sesler menen úyles halda atqarıladı hám náziklik, sulıwlıq sıyaqlı estetikalıq qásiyetlerge iye boladı.

Ayaq oyını kórkem óneri pútkil adamzat jámiyetiniń mádeniy dástúrlerinde payda bolǵan hám búgingi kúnde de rawajlanıp kelmekte. Adamzat tariyxınıń uzaq dáwirleri dawamında ayaq oyın jámiyet penen birge ózgerip, jana forma hám usıllar menen bayıp barǵan. Hár bir xalıqtıń ayaq oyınları olardıń turmıs tárizi, dástúrleri hám ruwxıy qádiriyatların sáwlelendiredi.

Juwmaqlap aytqanda, ayaq oyını insaniyat mádeniyatınıń ajıralmas bólegi bolıp, insannıń sezimleri, oyları hám ruwxıy dúnyasın kórkem túrde sáwlelendiredi. Hár bir xalıqtıń ayaq oyın dástúrleri olardıń turmısı, mádeniyatı hám ruwxıy qádiriyatların ózinde jámleydi. Ol adamlardıń sezimlerin, pikirlerin, tileklerin, oy-pikirlerin hám ishki dúnyasın kórkem túrde jetkerip beriwshi til sıpatında qáliplesken kórkem óner túri esaplanadı. Solay eken ayaq oyını tariyxı adamzat penen birge rawajlanıp, jańa forma hám usıllar arqalı bayıp bara beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Karimova R. 0 ‘zbek raqslari. T. 2003-y.
2. Hamidova X., Sayfullayeva D., Zokirova S. Merosiy raqs durdonalari.T. 2003y.
3. Sayfullayeva D., Kazakbayeva Z. 0 ‘zbek raqs san’ati tarixi va raqs sahnalashtirish sirlari. T. 2006.
4. Vasil’yeva-Rojdestvenskaya. Tarixiy-maishiy raqs. M. 1971 y.
5. Zvyozdochkin V.A. Klassicheskiy tanets. M. 2003 y.
6. Saitova E., Abraykulova N. Xoreografiya va raqs san’ati asoslari.T. 2015y.